

Freedom Express

A népek ősze és az ukránok tele

ZSURZSENKO, Tatjana
„Győz a narancs”
2000, 2005, 2.

„Az emlékezet geopolitikája”
Magyar Lettre
Internationale, 74

(Gleb Pavloszkijjal
és Ivan Krastevevel)

„Az alternatíva nélküliség politikája: hogyan működik a hatalom Oroszországban?”
Magyar Lettre
Internationale, 86

A „népek ősze” mint metafora a kommunizmus bukására Európában a „népek tavaszaként” emlegetett 1848-as forradalmakra játszik rá. Az „ős” a „történelem végét” jelenti, a közép- és kelet-európai népek politikai érettségét jelzi, és azt, hogy végre ők is „visszatérhetnek Európába”. De az évszázadok metaforái kétértelművé válhatnak, ha az ukrán politikai válságra próbáljuk ezeket alkalmazni, amely 2013 végén kezdődött, meg a Krímnak az ezt követő oroszok általi elfoglalására és a Kelet- és Dél-Ukrajnában végzett felforgató tevékenységre. Moszkvában az orosz-párti szeparatista mozgalom „orosz tavasz”-ként emlegetik¹ – az „etnikailag orosz földek” újraegyesülése kezdeteként. Az „ős” metaforája időközben az orosz uralkodó diskurzusban a hanyatló, dekadens európai civilizáció címkeje lett, egy olyan civilizációé, amely már elvezítette eredeti értékeit és ösztönös erejét.

Ez a képzavar a metaforák terén nem kevesebbet mutat, mint az 1989 utáni világrend válságát.

Egy új hidegháború kilátásai² kezdenek egyre reálisabbá válni, és egy élesben zajló katonai konfliktus az európai kontinens közepén sem tűnik többé kizártnak. Ebből a perspektívából visszatekintve próbáljuk újraértelmezni 1989 jelentőségét és következményeit a jelenlegi európai történelemre nézve.

1989 diadalmas narratívája

1989 diadalmas narratívája úgy mutatja be Lengyelország, Magyarország, Kelet-Németország, Bulgária, Csehszlovákia és Románia forradalmait, mint a helyi kommunista rezsimekkel szembeni civil ellenzéki és széles körű népi ellenállás hullámát. Ez a narratíva azonban sokszor elhomályosítja azt a tény, hogy ezeknek a rezsimeknek a bukása csak azért volt lehetséges, mert Moszkva már nem tartotta olyan erősen a markában a csatlósait. A szovjet uralkodó elit liberális frakciója Mihail Gorbacsovval az élén hitt abban, hogy a két politikai blokk közötti összecsapás átadhatja a helyét egy „közös Európai Háznak”, az Atlanti óceántól Vlagyivosztokig. A közép- és kelet-európai szovjet „baráti államok” lojalitásának kiereszkedése kezdett túl sokba kerülni Moszkvának politikailag és gazdaságilag egyaránt. Ez még inkább igaz a volt szovjetköztársaságokra, ahova végül 1991-ben érkezett el a kommunista uralom vége a nemzeti függetlenséggel együtt.

Ugyanannak a láncreakciónak a részeként a politikai változások a (poszt)szovjet térségben nem a saját talajból sarjadt jelenségek voltak, hanem a birodalmi centrum összeomlásának következményei. Nyugat-Ukrajna és a balti országok kivételével nem volt tömeges méretű ellenállási

mozgalom ezekben az országokban, és a kommunista uralom vége nem hozott jelentős változást az uralkodó elit tekintetében sem. A demokráciához, szabadsághoz és prosperitáshoz fűzött remények a szovjet nosztalgia hullámába fulladtak. Bár az állami függetlenség 1991-es kikiáltása bekerült a hivatalos naptárakba, a nemzeti forradalomnak a 89-es kelet-közép európai forradalmakhoz hasonlítható mítosza nagymértékben hiányzik a poszt-szovjet térségben. A 2004-es narancsos forradalmat Ukrajnában „egy nemzet születéseként” emlegették, de ez a mítosz elhalványult már néhány éven belül. Igaz, hogy a 2013–14-es „ukrán tél” sokkal mélyebbre ható elmozdulást jelez az ország politikai kultúrájában, de majd még kiderül, hogy megvalósul(hat)-e az ukrán projekt mint a „Harmadik Köztársaság” ígérete.

1991 mint politikai szimbólum és az emlékezet tárgya még problematikusabb a poszt-szovjet Oroszországban. 1991 augusztusának eredeti jelentése – az új demokratikus Oroszország születése és a kommunista uralom alóli felszabadulás – fokozatosan átalakult a vereség és a Nyugattal szembeni feltétlen kapituláció jelképévé – vagy Putyin szavaival élve „a huszadik század legnagyobb geopolitikai katasztrófájává”. Az, hogy Oroszország annektálta a Krímet és tovább folytatja az Ukrajnával szembeni agressziót, megpecsételte 1991-nek ezt a negatív értelmezését, amely szerint ez volt az a pont a legújabb orosz történelemben, amikor „minden elromlott”. Fjodor Lukjanov, a *Russia in Global Politics* főszerkesztője szerint, amit Putyin mostanában csinál, az nem más, mint hogy megpróbál visszatérni 1989/91-hez és megváltoztatni a hidegháború utáni európai rendet, amiben Oroszország volt de facto a vesztes ország.³

A 89-es forradalmak toposza időközben sarkkővé lett a hidegháború utáni egyesült Európáról szóló narratívának. Nem csoda hát, ha a 2013–14-es „ukrán tél” gyakran úgy szerepel, mint egy megkésett forradalom a poszt-kommunista átalakulás végigvitelének célkitűzésével. Tömegmozgalomként indult a nyugatbarát orientáció támogatására és az ukrán kormány döntése ellen, amely az Európai Unióval való társulási egyezmény aláírásának elhalasztása mellett foglalt állást. Bár az egyezmény egyáltalán nem ígért EU-tagságot Ukrajna számára, az országban sokak számára mégis ez volt a „vissza Európába” megfelelője. Kelet-Közép-Európa sikeres poszt-kommunista átalakulásai inspirálták az ukrán nyugatosítókat több mint húsz éven keresztül, és az Euromajdant úgy fogták fel, mint egy hasonló forradalmi változás katalizátorát. Lenin-szobrok dőltek le mindenütt az országban – kivéve az ország nyugati

részét, ahol már 1991-ben eltávolították ezeket, és a Donbasszt és Harkovot, ahol átvészelték az Euromajdant. A kommunista párt és a kommunista jelképek betiltására, az átvilágítások megindítására irányuló követelések ismerősnek hangzottak, *déjà vu*-nek a 90-es évek elejéről.

Mindazonáltal, bár az ukrán „Méltóság forradalma” bizonyos tekintetben hasonlít a 89-es forradalmakra, Janukovicsnak és klánjának autoriter kleptokráciája nem igazán hasonlítható a volt kommunista rezsimhez Kelet-Európában. Az utóbbinak a legitimitása egy univerzalista politikai ideológiára épült és arra az állításra, hogy a nép akarata képviselik: amint szembekerültek a tömegtüntetésekkel és a hivatalos ideológia nyilvános megbélyegzésével, rögtön összeomlottak.

2013 végén az ukrán tüntetők nagy számban gyűltek össze Kijev és más városok utcáin hétről hétre, ott táboroztak egész éjszaka a téli hidegben az ukrán himnuszt énekelve; felépítettek egy egész várost saját öngazgató struktúrával Kijev központjában.

És mégis, ezek a tüntetések – 25 éve a legnagyobb tüntetések Európában – nem hatottak a Janukovics-rezsimre. Kiderült, hogy egy békés tüntetést lehet egyszerűen figyelmen kívül hagyni, hogy egy rendszer, amelynek nincs ideológiája, nem fél az igazságtól és ezért nehezebb is megdönteni. Az ukrán forradalom nem volt „báronyos”: az erőszak megváltoztatta a tüntetés jellegét, és a Kijev központjában történt mérsárlás után lehetetlenné vált mindenféle kompromisszum a rezsimmel. Ez az erőszakos fordulat az Oroszország által támogatott ellenforradalommal és az ukrán nemzeti szuverenitás ezt követő orosz megsértésével együtt a 2013/14-es ukrán eseményeket a 89-es győztes forradalmaktól nagyon különbözővé teszi.

Míg számos megfigyelő számára a Lenin-szobrok a szovjet identitás markerei, amely fennmaradt az ukrán Kelet gazdaságilag elmaradt ipari enklávéiban, az én véleményem szerint annak, amivel a kijevi kormány most Donyeckben, Luhanszkban és Harkovban szembesül, nem sok köze van a szovjet ideológiához és értékekhez. Amivel itt dolgunk van, az inkább olyasmis, amit Lev Gudkov orosz szociológus tíz éve „negatív identitásnak” nevezett.⁴ Ez az identitás mindenekelőtt „az ellenség” fogalmával operál. Az oroszbarát tüntetők szemszögéből nézve a kijevi és nyugat-ukrán „banderisták” és „nationalisták” azok, akik el akarják lopni „a múltunkat” és le akarják rombolni „az emlékműveinket”. A Lenin-szobrok az orosz-barát mozgósítás helyévé és jelképeivé váltak – „üres jelölők”, amelyek nem hordoznak ideológiai értéket, csak jelzik a helyi „anti-Kijev” identitást.

Ahogy egy új hidegháborútól való félelem kísértete kezdi bejárni Európát, úgy válik egyre sürgetőbbé annak tisztázása, milyen is a Putyin-féle rendszer természete és mik is az aspirációi. Alekszandr Etkind egy újabb cikkében azt állítja, hogy Putyin akcióit Ukrajnában úgy kell értelmezni, mint egy preventív ellenforradalmat, arra irányuló törekvést, hogy a Majdan-típusú tüntetéseket tartóztassák az orosz határnál.⁵ Etkind ugyanakkor tagadja a folytonosságot a putyinizmus és a sztálinizmus között. És valóban, az emberi jogok és a politikai szabadságjogok semmibevétele, a masszív és manipulatív propaganda és az „ötödik hadoszlop” elleni uszítás dacára Putyinnak egyáltalán nem sikerült kiépíteni egy totalitárius rendszert, és még kevésbé sikerült ezt rákényszerítenie Oroszország szomszédaira. Putyin Oroszországa integrálódott a világ gazdaságba, politikai és üzleti elitje számára a Nyugat az a hely, ahol elköltheti a pénzét, ahol taníttathatja a gyerekeit és ahol eltöltheti a nyári szabadságát. Putyin minden arra irányuló ambíciója ellenére, hogy ő legyen a Nyugat-ellenes konzervatívizmus vezéralakja, Oroszország nem lesz képes ideológiai kihívást jelenteni a Nyugattal szemben és nem áll szándékában átvenni a bolygó irányítását. A mai többpólusú világban a hidegháború két-pólusú szerkezete már nem működőképes.

A hidegháború fantomja

És mégis, a hidegháború fantomja jelen van a mai orosz politikában mint egy kollektív geopolitikai trauma, ez motiválja a putyini vezetés látszólag irracionális, politikailag és gazdaságilag költséges/sokba kerülő döntéseit.

Miközben a Nyugat a hidegháború utáni világrend kialakulásának 25. évfordulóját ünnepli, Oroszország felől nézve olyan, mintha a hidegháború soha nem ért volna igazán véget, legalábbis nem egy fair megegyezéssel. Ehelyett Oroszországot rákényszerítették, hogy adja meg magát és adja fel geopolitikai érdekeit egy olyan homályos ígéretért cserébe, hogy egyenrangú félként fogják kezelni. Oroszország uralkodó elitje nem akarja tovább véka alá rejteni, hogy elégedetlen a játékszabályokkal. Bár Putyin Oroszországa nem tér vissza a hidegháborúhoz, annál inkább a 19. századi realpolitikához, az erőpolitika, a stratégiai érdekek és a befolyási övezetek nyelvéhez. Orosz perspektívából nézve az USA sosem hagyott fel az ilyesfajta realpolitikával, a hidegháború utáni Európai Unió pedig érdekes, de kivihetetlen vállalkozás, amit elkerülhetetlenül alá fognak ásni a nacionalista erők. Nem csoda, hogy Moszkva az EU-projekt radikális jobboldali (és baloldali) európai ellenzőire számít, akik lelkesen támogatják Putyin húzásait.

Az orosz politikával jelentkező veszély nem annyira a teljes fegyverzetben vívott hidegháború veszélye, mint inkább a revansizmus és nacionalizmus szellemének visszatérése, ami az 1930-as években kísértett Európában, területek anektálásának és határkiigazításoknak a szelleme a nyelvi kisebbségek és „honfitársak” védelmének ürügyén. És mint annak idején, az ilyen politika könnyen torkollik valódi háborúba. Az elmúlt húsz évben többször megfogalmazódott az az aggodalom, hogy Moszkva éppen úgy felhasználhatja a posztsovjét országok orosz nyelvű lakosságát, ahogyan Hitler

használta fel az etnikai németeket a két háború között Európában. Az 1990-es években azonban Oroszország túl gyenge és instabil volt, túl bizonytalan lábakon állt ahhoz, hogy kijátssza az etnikai kártyát a határain kívül, el volt foglalva a saját etnikai nacionalizmusaival és szeparatista mozgalmával vívott harccal, a legfeltűnőbbben Csecsenföldön. Moszkva stratégiája a poszt-sovjét térségben az Eurázsiai integráció volt, amely az EU-projekt logikáját látszott követni. A poszt-sovjét integráció egyáltalán nem volt mentes az erőpolitikától, és nyilvánvalóan az orosz érdekeket szolgálta a „közel-külföldön”, de legalább nem állt szándékában a szomszédos államok tönkretévese.

A Krím anektálása és az a fenyegetés, hogy képes minden eszközt bevetni Ukrajnában, a katonai intervenciót is beleértve az oroszok és oroszajkúak jogainak védelmében, azt jelezte, hogy a Kreml „az etnikai területek egyesítésének” erőszakos útját választja az államközi integráció helyett. Más szóval Európa nem a hidegháborús körülmények közé tér vissza (amikor a nukleáris egyensúly garantálta a határok sérthetlenségét), hanem – a legjobb esetben – a 19. századi erőpolitikába csúszik vissza, vagy a legrosszabb esetben – a fékezhetetlen nacionalista ambíciók és totális bizalmatlanság világába, ami annak idején a második világháborúhoz vezetett.

Vajon Putyin akaratlanul is egyesíteni fogja-e a Nyugatot, ami az elmúlt évtizedben ellentmondásokba és viszálykodásba merült, és eljátszotta vezető szerepét a globális politikában? Vajon az ő agresszív politikája képes lesz új életet lehelni a NATO-ba és rákényszeríteni az EU-t, hogy tüljusson az Oroszországtól való energiafüggőségén? Milyen határozott lesz a Nyugat állásfoglalása az európai biztonság Putyin ukrán akciói által felforgatott alapjainak védelmében?

A putyinizmus nem kommunizmus, mégis úgy tűnik, mintha nyugaton sokan hajlanának arra, hogy megértsék, sőt akceptálják Moszkva akcióit. Putyin a realpolitika nyelvét beszéli, és bár az európai vezetők feltehetőleg elutasítják a politikai stílusát, mégis túl gyakran engednek az érveinek.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

© Tr@nsit Online Freedom Express

© Eurozine 2014-06-13

¹ Lásd pl. rusvesna.su

² Vladislav Inozemtsev, „How to win Cold War II?” in: Eurozine, 28 March 2014 www.eurozine.com/articles/2014-03-28-inozemtsev-en.html

³ Fedor Lukyanov, „Vozvrashchenie na razvilku 1989-go”, Gazeta.ru, 3 April 2014, iphone-rss.gazeta.ru/comments/column/lukyanov/5978717.shtml

⁴ Lev Gudkov, „Negativnaia identichnost”, NLO 2004

⁵ Alekszandr Etkind, „Eine präventive Konterrevolution”, www.nzz.ch/meinung/debatte/eine-praeventive-konterrevolution-1.18275438

